

De waarheid over de leugen

Liegen is een dagelijkse gewoonte. Toch raken we nooit gewend aan de leugen. We zijn geobsedeerd door de waarheid, maar weten niet hoe die te vinden. Over polygrafen, leugenpakken en zelfbedrog. 'Mensen zijn zo oneerlijk. Veel oneerlijker dan ze zelf denken.'

Ann-Sofie Dekeyser, illustraties Kamagurka

Post-truth, fake news, alternatieve feiten, die termen vliegen ons om de oren. We worden aangespoord continu wantrouwend te zijn. Want we zouden in een nieuw tijdperk leven, van leugens, manipulatie en bedrog. Maar dat er vandaag meer dan ooit gelogen wordt, is een leugen. We hebben altijd al gelogen. Zowel in de politiek als in onze sociale interactie. Wie zegt dat hij nooit liegt, liegt. Maar zo makkelijk als een leugen over onze eigen lippen rolt, zo verbolgen zijn we als blijkt dat we zelf belogen zijn. Wat schuilt er achter die contradictie? Bestaan er dan goedaardige en kwaadaardige leugens? En hoe zie je of iemand liegt?

'Prima' antwoorden op de vraag 'alles oké?', terwijl je je belabberd voelt. 'Het staat je' zeggen wanneer een vriend vraagt wat je van zijn nieuwe kapsel vindt, hoewel je het als een aanfluiting van de esthetica beschouwt: dat zijn leugens

waar moreel niets verkeerd mee is, vindt Katrien Schaubroeck, filosofe en docent Ethiek (UA). Waar ligt dan de grens tussen goed en kwaad in de leugen? ‘Het hangt van de bedoeling af. Sommige gesprekken zijn niet bedoeld om de waarheid te achterhalen of feiten te delen. Ze dienen de sfeer en de emotionele band. Of ze zijn er om troost en geruststelling te bieden.’

‘Mensen lijken dat ook meer en meer toe te passen in de politiek. Voor Donald Trump, en misschien ook voor vele anderen, is de waarheid niet meer belangrijk. Voor hen is het doel van politiek een gemeenschap vormen, emoties aanspreken, sfeer oproepen. Om feiten draait het niet langer.’

Slechts 2 procent van de leugens is bedoeld om sociaal en niet bot te zijn. We liegen nog steeds om onszelf beter voor te doen dan we zijn

Van de Amerikaanse president weten we dat hij geregeld liegt. Toch is dat blijkbaar niet voldoende voor mensen om hem af te vallen. De waarheid zeggen is dus niet hetzelfde als geloofwaardig zijn. Ook de leugen kan geloofwaardig zijn. Een PVV-stemmer zei het ooit zo: ‘Het klopt niet wat Geert Wilders zegt, maar hij heeft wel gelijk’.

Hoe komt het dat Wilders en Trump met hun onwaarheden weggomen? ‘Hun kiezers verwachten niet meer dat ze de waarheid spreken’, zegt Schaubroeck. ‘Verontrustend, want de aanname dat mensen de waarheid spreken, maakt communicatie mogelijk. We hebben de waarheid nodig om te kunnen functioneren.’

Waarheidsbrood

We liegen al sinds mensenheugenis – de tekenaars in de grotten van Lascaux hebben hun heldhaftigheid aangedikt door de bizons imposanter en de horens wat scherper af te beelden dan ze waren – al even lang proberen we de leugen te doorprikken. Maar daar zijn we heel slecht in.

In de middeleeuwen gebruikte men waarheidsbrood: een verdachte moest op een homp brood kauwen en die daarna uitspuwen. Hoe meer spuug, hoe hoger de geloofwaardigheid. Een droge mond werd gezien als een teken van stress door het liegen. Het is zeer de vraag of we vandaag al zoveel verder staan.

Het gaat er in elk geval gesofisticeerder aan toe. Universitair docent Sophie van der Zee (Erasmus Universiteit Rotterdam) onderzoekt hoe we mensen eerlijker kunnen maken. Ze liet al meer dan zeshonderd mensen tegen haar liegen in haar lab. Ze wordt leugenexperte genoemd, maar maakt zich weinig illusies. 'Na al die jaren kan ik nog altijd niet zien of iemand liegt. Ook politiemensen die specifieke leugendetectietrainingen hebben gevolgd of gedragswetenschappers scoren niet beter dan iemand die zelfs niet naar het verhaal luistert en gewoon een muntje opgooit. Kop of munt. Waarheid of leugen. 50 procent kans.'

Ze vertrouwt meer op technologie om de waarheid te achterhalen. Samen met haar man heeft ze een nieuw soort leugendetector ontwikkeld. Haar proefpersonen trekken een soort surfpak aan met oranje rechthoekjes. Het zijn sensoren die hun bewegingen nauwkeurig meten en overzetten op een getekende figuur en grafieken op de computer. Dezelfde motion-capture-pakken worden in Hollywood gebruikt om menselijke bewegingen te vertalen naar realistische animaties en special effects.

'Een onschuldige die zijn onschuld wil bewijzen met een leugendetector? Ik zou het hem afraden. Hij heeft meer te verliezen dan de dader'

Op haar scherm kleurt een getekend mannetje groen, met een klein streepje rood. 'De kleuren slaan op hoeveel iemand beweegt. Rood betekent meer

beweging, en is doorgaans een indicatie van liegen.’ Doorgaans? ‘Vier op de vijf mensen bewegen meer wanneer ze liegen, één op de vijf net minder. Dat heeft ondervragers verward. Lang hebben ze gedacht dat veel friemelen of het hoofd afwenden tekenen van oneerlijkheid waren. Maar het is complexer. Het lijkt er wél op dat het meer of minder bewegen bij leugens stabiel is per persoon. Dus daar kunnen we mee voort, we onderzoeken de veranderingen in bewegingspatroon. En tot nu toe zijn onze resultaten veelbelovend.’

Het is niet nieuw: non-verbaal gedrag analyseren om leugens te detecteren. ‘Maar met het blote oog mis je veel, en ben je niet objectief. Met motion capture krijg je een correcter beeld van de snelheid, grootte en frequentie van de bewegingen over het hele lichaam.’

Polygraaf

Maar ook hier: weinig illusies. ‘Technologie zal nooit 100 procent zekerheid bieden, het is geen bewijs.’ Dat geldt ook voor de polygraaftest, waar volgens Van der Zee een foutenmarge van 1 op 4 op zit. Desondanks zetten politie en justitie in op deze leugendetector. België is het enige EU-land waar het gebruik van de polygraaf nog gangbaar is in politieonderzoeken. Onderzoekster Emma Jaspaert, van het Leuvens Instituut voor Criminologie (KU Leuven), is geen voorstander. ‘Een polygraaf meet geen leugens, maar stress. Je zweetgeleiding, hartslag, bloeddruk en ademhaling worden gemonitord. Als die verhogen, wijst dat op meer stress, en stress zou een indicatie kunnen zijn van liegen.’ Let op de voorwaardelijke wijs.

Niet dat de polygraaf totale quatsch is. ‘De test is redelijk accuraat in het herkennen van daders. Op 8 à 9 van de 10 schuldigen kleeft de test het etiket: leugenachtig. Het grote probleem zit in het beoordelen van onschuldige verdachten. Vier op de 10 onschuldigen worden bestempeld als leugenachtig of hun test geeft als resultaat: onbeslist. We weten dat in dat laatste geval bias ontstaat bij de onderzoekers, in hun ogen ben je verdachter dan vóór de test. Misschien zullen ze je tot bekentenissen proberen te brengen en bepaalde pistes niet meer onderzoeken. Een onschuldige die zijn onschuld wil bewijzen met een leugendetector? Ik zou het hem afraden. Hij heeft meer te verliezen dan de dader.’

Elk jaar worden in ons land honderden polygraaf testen uitgevoerd voor gerechtelijk onderzoek. ‘De resultaten mogen voor de rechtbank ingediend worden als bewijs. Weliswaar slechts als hulpbewijs, maar het is wel richtinggevend’, weet Jaspaert.

Veel leugenwetenschappers zijn de hoop al verloren leugenaars te kunnen ontmaskeren aan de hand van stresssymptomen. Onder meer omdat het te makkelijk zou zijn om de uitslag van de test te beïnvloeden. Gewiekste daders proberen rustig te blijven bij relevante vragen over het misdrijf en spanning bij zichzelf op te wekken bij controlevragen.

Lichaamstaal

Nog erger dan de polygraaf test vindt Jaspaert het gebruik van menselijke leugendetectie bij verhoren. ‘Non-verbale kenmerken die op leugenachtigheid wijzen, worden nog steeds aangeleerd op de politieschool.’ Het gaat bijvoorbeeld over wegkijken, zweten, friemelen. Of ogen die naar rechts afdwalen, want in de rechterlob van de hersenen zou de fantasie verscholen zitten. ‘De waarheid is dat hoe meer mensen letten op non-verbaal gedrag, hoe slechter ze zijn in het achterhalen van waarheid of leugen.’

Jaspaert is duidelijk: ‘Lichaamstaal is geen betrouwbare leugenindicator.’ Ze ziet wel heil in een nieuwe aanpak die de nadruk legt op het cognitieve aspect van liegen. Hoe hard denkt de verdachte na? Uitgangspunt is dat liegen doorgaans meer mentale inspanning vergt dan de waarheid spreken. Toch zeker als het om een politieverhoor gaat. ‘Het verhogen van de mentale belasting laat toe om de verschillen tussen het spreken van de waarheid en liegen te vergroten. Zo wordt bijvoorbeeld gevraagd om het verhaal niet chronologisch te vertellen. Daar hebben leugenaars het moeilijker mee dan wie de waarheid vertelt.’

Sociaal glijmiddel

Liegen doe je met gezond verstand. Het is een complexe vaardigheid. Je hebt er verbeeldingskracht voor nodig, een sterk geheugen en empathisch vermogen. Je moet kunnen inschatten wat de impact van je woorden zullen zijn op de ander om bewust te kunnen liegen. Denk daar nog eens aan als u uw kind betrapt op een loopje met de waarheid.

Maar niet alle leugens zijn gelijk. We mogen pas oordelen als we de reden voor de leugen kennen. Laten we wel wezen: de leugen is een sociaal glijmiddel. Leugentjes om bestwil, wat misleiding omwille van de humor, je ware gedachten achterhouden om niet te kwetsen. We zijn huichelende, hypocriete, oneerlijke leugenaars. Gelukkig maar (soms), anders moesten we constant tegen onze vriend(in) zeggen dat zijn/haar gat echt wel wat te dik is in die broek/rok. En wie wordt daar gelukkig van? Mensen die altijd onverbloemd hun gedachten verwoorden, zouden zelfs vaak als grof en onsympathiek worden gezien.

Toch moet we onszelf niet te snel op de borst kloppen. Volgens de Amerikaanse prof communicatie Timothy R. Levine heeft slechts 2 procent van de leugens de bedoeling om sociaal en niet bot te zijn. Vandaag liegen we nog steeds om onszelf beter voor te doen dan we zijn, we managen onze zelfrepresentatie. 22 procent van de leugens dient om onze fouten en kleine

kantjes te maskeren. Nog eens 8 procent om actief een positief beeld van onszelf te verspreiden. Van 31 procent van onze onwaarheden hopen we dat ze onszelf economische en andere voordelen opleveren.

We liegen ook veel meer dan we denken. ‘Het is moeilijk om te onderzoeken hoe vaak we gemiddeld liegen’, vertelt Van der Zee. ‘Als we mensen daar zelf over laten rapporteren in een dagboek, komen ze op zo’n twee leugens per dag. We vermoeden dat het in werkelijkheid veel meer is.’

Medeplichtig

Van der Zee werkte vorig jaar mee aan de BBC-documentaire *A Week without Lying*. Drie mensen moesten beloven een week lang de waarheid te zullen spreken. Ze ondergingen een combinatie van drie leugendetectietechnieken: het motion-capture-pak, een smartwatch (om onder meer hartslag en bloeddruk te meten) en al hun woorden werden door een softwareprogramma geanalyseerd.

Van der Zee verbaasde zich over hoe diep liegen in onze samenleving en onszelf ingebakken zitten. ‘Mensen zijn zo oneerlijk. Veel oneerlijker dan ze zelf denken. Hoe hard ze ook probeerden, alle drie de deelnemers hebben verschillende keren gelogen tijdens die week. Eén van hen is halverwege in tranen uitgebarsten. Ze kwam tot de conclusie dat ze veel oneerlijker was dan ze eerst dacht.’

Als we allemaal liegen, waarom vinden we het dan choquerend als we erachter komen dat een ander ons belogen heeft? ‘Hoe erg we dat vinden, hangt af van drie factoren: wie, waarom en wat’, zegt Van der Zee. ‘We vinden het erger als iemand met wie we close zijn tegen ons liegt. Ook de intentie speelt een grote rol: moest de leugen de leugenaar of iemand anders dienen? Wie liegt uit eigenbelang kan op minder begrip rekenen. En dan is er nog de kwestie of de leugen een emotioneel dan wel een financieel of materieel motief had.’

Wellicht schuilt een verklaring voor onze felle reactie op bedrog ook in wat de Duitse filosofe Bettina Stangneth schrijft in haar boek *Leugens Lezen*. Ze stelt dat de leugen niet louter het verdraaien van de werkelijkheid is. Het is een poging om ongemerkt het gedrag van de ander te beïnvloeden. Zonder toehoorder, zonder (goed)gelovige, bestaat de leugen niet. De leugenaar doet slechts een aanbod, alleen door het te accepteren ontstaat de leugen. We horen het niet graag, maar de belogene is medeplichtig aan de leugen. Ja, de waarheid kwetst.